

90 tähtsamat okaspuud

Toimetanud Kairit Henno
Kujundanud ja küljendanud Ege Taškin ja Kristjan Allik
Fotod autori erakogust

Autoriõigus: Urmas Roht, OÜ Atlex, 2013, 2020

Kõik õigused kaitstud. Igasugune autoriõigusega kaitstud materjali ebaseaduslik paljundamine ja levitamine toob kaasa seaduses ette nähtud vastutuse.

OÜ Atlex
Kivi 23
Tartu 51009
Tel 734 9099
Faks 734 8915
atlex@atlex.ee
www.atlex.ee

ISBN 978-9949-492-33-6

90 tähtsamat okaspuud

Urmas Roht

SISUKORD

EESSÕNA – 6

Araukaarialiste sugukond – 7

1. Tšiili araukaaria – 8

Jugapuuliste sugukond – 9

2. Harilik jugapuu – 11

3. Ida-jugapuu – 15

4. Vård-jugapuu – 17

Kivijugapuuliste sugukond – 19

5. Lumi-kivijugapuu – 19

Küpressiliste sugukond – 20

6. Kalifornia ebaküpress – 25

7. Mägi-ebaküpress – 36

8. Nutka ebaküpress – 40

9. Tõmbiokkaline
ebaküpress – 43

10. Harilik elupuu – 48

11. Hiigel-elupuu – 57

12. Ida-elupuu – 60

13. Korea elupuu – 64

14. Hiibapuu – 65

15. Harilik kadakas – 66

16. Hiina kadakas – 71

17. Kaljukadakas – 76

18. Kirju kadakas – 78

19. Pfitzeri kadakas – 80

20. Roomav kadakas – 82

21. Sabiina kadakas – 85

22. Virgiinia kadakas – 87

23. Jaapani krüptomeeria – 89

24. Suureviljaline küpress – 95

25. Vahemere küpress – 96

26. Kalifornia lõhnaseeder e
kalifornia vesiseeder – 97

27. Mammutipuu e
hiidsekvoia – 99

28. Metasekvoia – 102

29. Mikrobioota – 104

30. Ranniksekvoia – 105

31. Leylandi värdküpress – 107

Männiliste sugukond – 109

32. Ebalehis – 114

33. Harilik ebatsuuga – 115

34. Ajaani kuusk – 119

35. Engelmanni kuusk – 121

36. Harilik kuusk – 123

37. Hiina e kare kuusk – 132

38. Idakuusk – 133

39. Kanada kuusk – 135

40. Must kuusk – 139

41. Serbia kuusk – 141

42. Siberi kuusk – 145

43. Sitka kuusk – 146

44. Torkav kuusk – 148

45. Ameerika lehis – 152

46. Dauuria lehis – 154

47. Eurojaapani lehis – 156

48. Euroopa lehis – 157

49. Jaapani lehis – 159

50. Läänelehis – 161

51. Siberi lehis – 162

52. Hall mänd – 163

53. Harilik mänd – 164

54. Jaapani mänd – 168

55. Keerdmänd – 171
56. Kollane mänd – 173
57. Merimänd – 174
58. Must mänd – 176
59. Mägimänd – 179
60. Kaljumänd
(kalju-seedermänd) – 182
61. Pigimänd – 184
62. Piinia e itaalia mänd – 185
63. Rumeelia mänd – 186
64. Soomusmänd – 188
65. Valge mänd – 189
66. Alpi e euroopa
seedermänd – 192
67. Korea seedermänd – 194
68. Kääbus-seedermänd – 196
69. Siberi seedermänd – 197
70. Amuuri nulg – 199
71. Euroopa e valge nulg – 200
72. Fraseri nulg – 202
73. Hall nulg – 203
74. Hiigelnulg – 205
75. Höbenulg e kaunis nulg – 207
76. Jaapani nulg – 209
77. Kaukaasia nulg – 211
78. Korea nulg – 213
79. Mandžuuria nulg – 216
80. Mäginulg – 217
81. Palsamnulg – 220
82. Sahhalini nulg – 222
83. Siberi nulg – 223
84. Öilis nulg – 225
85. Atlase seeder – 226
86. Himaalaja seeder – 228
87. Liibanoni seeder – 230
88. Eriokkiline tsuuga – 232
89. Kanada tsuuga – 233
90. Läänetsuuga – 236
- REGISTRID – 238
- KASUTATUD KIRJANDUS – 252

EESSÕNA

Okaspuudest kasvavad Eestis looduslikult harilik mänd, harilik kuusk, harilik kadakas ja harilik jugapuu. Kõik teised okaspuuliigid on meie jaoks introdutsendid ehk sissetoodud liigid, mida siin on püütud läbi aegade kasvatada umbes sadakond. Selles teatmikus vaatleme lähemalt 90 okaspuuliiki, nende hulgas kodumaiseid.

Okaspuud on enamasti igihaljad ühekojalised tuultolmlejad puittaimed. Isaskäbid asuvad kas võrsete tippudes või okaste kaenaldes, koosnedes käbiteljele kinnitunud paljudest tolmulehtedest, mille alaküljel tolmupesades asub arvukalt tolmuterasid.

Emaskäbi teljele kinnitub palju kattesoomuseid, mille kaenlas asuvad seemnesoomused enamasti kahe seemnealgmega. Pärast seemnealgmetes paiknevate munarakkude viljastamist hakkavad hoogsalt arenema seemnesoomused ja seemned, mis moodustavad valminud käbist enamiku. Käbid on valdavalt puitunud seemne- ja kattesoomustega või siis harvem lihakate soomustega marjatalised käbid nagu perekonnas (edaspidi: *pk*) kadakas. Kattesoomuste areng peatub rohkemal või vähemal määral pärast viljastamist ja tavaliselt pole käbidel kattesoomused nähtavad. Vaid mõnedel okaspuuliikidel ulatu-

vad kattesoomused seemnesoomuste tagant välja ja on olulisteks abitunnusteks liigi määramisel. Seemned valmivad esimesel aastal (*pk* nulg, kuusk, lehis, ebatsuuga jt) või teisel-kolmandal aastal (*pk* mänd, kadakas, küpress, seeder jt) ning on kas puitunud või nahkja seemnekestaga. Seemned on kas tiivutud (*pk* kadakas ja mõned männiliigid), ühepoolse lennutiivaga (*pk* nulg, kuusk, mänd, ebatsuuga, lehis, tsuuga jt) või kahe kitsa tiivaga (*pk* elupuu, ebaküpress, küpress, hiidsekvoia, ranniksekvoia jt).

Okaspuude võra on enamasti koosnusjas või laikoonusjas, ekstreemsetes kasvuoludes ka ebakorrapärane, madal kuni roomav. Okaspuid kasvab põhjapoolkeral arvukalt 50. kuni 70. põhjalaiuskraadi vahel, kus nad moodustavad okasmetsade ehk taiga võõndi, mis on maismaa taimestiku võõnditest suurim.

Okaspuud on tähtsal kohal majanduses, neist valmistatakse saematerjali, puitplaate, spooni, tselluloosi, sütt, tõrva, vaiku, õli, vitamiine, karotiine ja muid saadusi, puitu kasutatakse loomulikult ka kütteks. Laialdaselt kasutatakse okaspuid ja eriti nende sorte haljastuses, piirdehekkidena tuule ja külma tõkestamiseks, luiteliivade kinnistamisel, erosiooni tõkestamisel ja paljudel muudel eesmärkidel.

Metsa talus

1. veebruaril 2013. a.

Araukaarialiste sugukond

Araucariaceae Henkel et W. H. Hochst

Tegemist on väga vana igihaljaste okaspuude sugukonnaga, kuhu tänapäeval kuulub 3 perekonda 32 liigiga, mis kasvavad kõik lõunapoolkeral, kuid mida haljastuses kasutatakse laialdaselt ka põhjapoolkeral. Sugukonna esindajad on igihaljad suured kahekojalised puud, harva põõsad. Oksad paiknevad männastena, okkad on tavaliselt soomusjad ja püsivad

kaua. Isasõied suured, emasõied käbitaolised, katte- ja seemnesoomused liitunud, igal soomusel üks seemnealge. Seemned valmivad 2. või 3. aastal, on lennutiivaga või tiivutud, mõnel liigil suured ja söödavad, seemnete variseses käbid lagunevad. Puit väärtuslik, kasutatakse ehituspuiduna, laevaehituses, mööblitööstuses jm.

PEREKONNAD

- **araukaaria** – *Araucária* Juss. 18 liiki Lõuna-Ameerikas (Brasiilia lõunaosa ja Tšiili), Austraalias ja Polüneesias esinevaid suuri igihaljaid männasjate okstega puud, millel on suured ümber võrsete asetsevad teravatipulised lehed ja suured käbid, mis mitmel liigil sisaldavad tiivutuid söödavaid seemneid. Tuntuim liik tšiili a. (vt lk 8).
- **kauripuu** – *Agáthis* Salisb., nom. cons. 13 liiki Euroopas vaid kasvuhoonetaimedena kasvavaid igihaljaid väga vaigurikkaid puud. Kasvavad Austraaliast kuni Uus-Meremaani, samuti Uus-Kaledoonias, Fidži saartel ja Filipiinidel. Puidust valmistatakse tänapäeval keelpillide kõlakaste, kogutud kopaalvaigust aga kõrgväärtuslikke lakke ja värnitsaid. Tuntum liik *A. australis* – uusmeremaa k., kuni 60 m kõrgused ja kuni 2000 a vanuseks elavad puud.
- **volleemia** – *Wollémia nóbilis* Jones, Hill et Allen. Perekonna ainus liik leiti 1994. a kasvamas Wollemia rahvusparkis Kagu-Austraalias, millest ka perekonnanimi. Ühekojaline mitmetüveline puu on selgelt vanemaid maakeral seni teada olevaid elusorganisme, kelle ajalugu ulatub kuni 200 miljoni aasta tagusesse aega. Võrsed meenutavad liiga pikkade okstega jugapuude võrseid; noored okkad on helerohelised, teravatipulised ja pikad, vanemad tumedad, lühemad ja tõmbid. Liik on meelistaim taimekolleksioonäärde kogudes, samuti kasvab seda üsna arvukalt botaanikaaedades (edaspidi: BA). Üks eksemplar on ka Tallinna BA kasvuhoones.

1. Tšiili araukaaria

Araucária araucána (Mol.) K. Koch

Monkey Puzzle; Chile Pine

Chilensche Araucaria;
Andentanne

Араукария чилийская

Chilenaraukaaria; Chilenmänty

Kuni 60 m kõrguseks sirguv igihaljas kahekojaline (kirjanduse andmeil ka ühekojaline – emasõied võra tipuosas, isasõied võra alaosas) 500–600 a vanuseks elav puuliik. Emaseksemplarid on suuremakasvulised, nende tüveläbimõõt ulatub üldmainitud kõrguse korral kuni 200 cm-ni, isastaimed jäävad tavaliselt 15–20 m kõrguseks ja kuni 100 cm tüvediametriga puudeks. Noortel puudel on võra väga sümmeetriline, külgoksad paiknevad korrapärase männastena, tipuosa külgoksad on juhitud ülespoole, paiknedes võra keskosas rõhtsalt, alumised oksad on suunatud allapoole. Vanemate puude võra ladvaosa lameneb vihmavarjutaoliseks. Puistud kasvavad raskesti ligipääsetavatel mäenõlvadel, olles praeguseks enamikus kaitse all. Põlisrahvad on araukaariate toitvaid seemneid kasutanud toiduks, ühe kabi seemnetest piisab indiaanipere päevaseks toiduvajaduseks. Tänapäeval pakutakse a. seemneid röstituna maiuseks. Tšiili a. on pehme kliimaga piirkondades meelisilupuu. Lääne-Euroopas on liik linnade haljastuses laialdaselt kasutusel, näidates seal ka head kasvu ja olles loomulikult perekonna kõige külmakindlam liik. Suhteliselt külmakindel on ka kõrge a., *A. heterophylla*. Inglismaal kujunes a. moepuuks 1840. a-tel. Eestis välitingimustes puid kasvatada ei saa, lähemad kasvukohad on Rootsi ja Taani. Vajab kasvuks palju valgust, sügavaid viljakaid parasniiskeid muldi ja sooja kohta, taludes hästi tuult ning

Tunnused

Tüvi: sirge, väikese koondega, rohkelt vaiku sisaldava koorega, mis vanemas eas muutub paksuks lõhenenud hallikaspruuniks korbaks.

Võrsed: pikad ja jämedad, jäigad, kaetud spiraalselt asetsevate lehtedega (okastega).

Okkad: lehtaolised, piklikmunajad, 2,5–5 x 1–3 cm, nahkjad, jäigad, torkavteravate tippudega, mõlemalt küljelt läikivad, tumerohelised, paiknevad spiraalselt ümber võrse, andes võrsetele omapärase väljanägemise.

Käbid: kerajad, 10–20 cm läbimõõdus, sisaldades paar-kolmsada suurt tiivutut 3–4 cm pikkust söödavat seemet, mis valmivad 3. aastal.

Puit: lülipuiduline, maltspuit kahvatukollane, lülipuit kollakaspruun, vaiguta, tihedusega 550–700 kg/m³, väärtuslik, varem kasutatud mööblitööstuses ja ehituses.

mulla soolsust. Paljundatakse kevadel külvatavate seemnetega. Tšiili a. talub kuni –15(18) °C, Euroopas 1795. a-st.

Areaal

Tšiilis Andide läänenõlvadel ja Argentiina edelaosas hõredaid valgusküllaseid puhtpuistuid moodustav liik, tõustes mägedes kuni 900–1500 (2000) m kõrgusele üle merepinna.

